

Interview van Jeroen Vullings met Dolph Kohnstamm verschenen in Vrij Nederland van 9 juli 2016 onder de kop

Dick swaab je hebt het mis, en dat is bloedlink

Inleiding

De grote ronde houten tafel die gevuld is met opengeslagen boeken, mapjes met knipsels en andere paperassen rust tegen het grachtenraam. Pal tegen dat hoge venster, aan de linkerkant, een beetje opgekruld, zit Dolph Kohnstamm (1937). Daar is hij op zijn vaste plaats aan het werk, maar ook kan hij in die positie het gewoel gadeslaan op de Prinsengracht waaraan hij sinds 1973 huist, wanneer hij daar lust toe gevoelt. Ja, hij kijkt weleens naar buiten, antwoordt hij laconiek, maar die activiteit mag geen naam hebben. Vooreerst leest hij, maakt hij aantekeningen, schrijft hij. Almaar lezen, dat vooral.

Kohnstamm is een vitaal voorbeeld van een pensioengerechtigde die weigert in de hem resterende levensjaren alleen nog een hond uit te laten, of in wat hij noemt 'oudemensengezeur' te vervallen. Bijna dertig jaar, van 1973 tot 1998, was hij hoogleraar in de ontwikkelingspsychologie aan de Universiteit Leiden, en daarna bleef hij op zijn vakgebied publiceren: eerst de internationaal vertaalde studie *Ik ben ik* (2002) en onlangs *De Eigenander*. Met de ondertitel: *Een ik in mij*.

Dit laatste boek is bevochten op z'n tweede herseninfarct, dat hem drie jaar geleden trof. Zijn echtgenote Rita en zijn kinderen vonden het niet zo'n goed idee dat hij zich al tijdens de revalidatie zette aan het schrijven van een manuscript dat zou uitmonden in *De Eigenander*. Want kwam dat infarct niet voort uit Kohnstamms levenslange neiging om niet te kunnen stoppen met werken? Met de hem kenmerkende ingehouden ironie, zegt hij met z'n kalme stem: 'Ik denk daar wat anders over.'

Na de rondleiding over de verdieping waar we ons bevinden, langs alle olieverfschilderijen en antieke voorwerpen die goed zijn voor een levendig verhaal over Kohnstamms voorfamilie, middenin dat huis met die stijlvolle interbellum-inrichting begint hij opeens over zijn verlangen naar een *wandtegeltje*. Versta ik het goed? Ja, een wandtegel, met daarop de zelfbedachte spreuk: 'Oud worden is geen lolletje, maar je moet er het beste van zien te maken.' Zijn wandtegel-idee kreeg thuis een koel onthaal. Rita was er direct op tegen. Vervolgens benaderde Dolph hun dochter, die grafisch vormgeefster is en ook het kaft van zijn boek ontwierp. Met haar ontwerp kon

hij de tegelbakker in Harlingen aan het werk zetten, had hij bedacht. Zijn dochter antwoordde dat ze 'erover na zou denken'.

Kohnstamm glimlacht bij dit verhaal, en hamert nog eens op zijn geluk dat uit die spreuk spreekt. Zo'n acht jaar geleden kreeg hij zijn eerste, lichte, infarct, in hun weekendhuisje in Friesland. De laatste, een flinke hersenbloeding, ditmaal op Kreta na het zwemmen in zee, bleek op precies dezelfde plek in het weefsel te zijn ontstaan. Hij heeft geluk gehad: 'Als er toen iets meer bloed bij mij was uitgestroomd en ik mijn taalvermogen was kwijtgeraakt, dan kun je er niet echt meer iets van zien te maken.' De voornaamste hindernis nu is wat hij zijn 'klauwtje' noemt: een verlamde linkerhand. Hij had zich daarvoor nooit gerealiseerd dat je voor zoveel dingen twee handen nodig hebt. 'Ik was goed met mijn handen, met gereedschap. Mijn vader heeft mij toen ik op de lagere school zat, op de woensdagmiddagen naar de ambachtsschool gestuurd, zodat ik mijn handvaardigheid kon verbeteren. Vooral het schaven behoeft oefening. Hij was chemicus, en kon goed knutselen en hij vond, indachtig spreuk in het Latijn die zijn studeerkamer sierde, *age si quid agis*: als je iets doet doe dat dan goed.'

Bij het schrijven ondervond Kohnstamm geen hinder van die handicap. 'Ik schrijf gelukkig met mijn rechterhand, met zo'n Montessori-pootje, in bokletters. Men leerde op die school geen schuinschrift schrijven. Alleen bij het lezen van zware, dikke boeken met eindnoten is het lastig met één hand.'

Hij is blij dat De Eigenander er is, en toont mij mails met instemmende reacties van enkele hooggeleerde vakgenoten, die zich anders dan hijzelf nogal eens van geleerderig vakjargon moeten bedienen. Kohnstamm schreef zijn boek voor de geïnteresseerde leek, zozeer is hij van het belang van het inzicht waarop het stoelt ervan doordrongen dat het niet voorbehouden mag blijven aan een select professoraal gehoor. 'Als je gepensioneerd bent', zegt hij, 'ga je je op een zeker moment afvragen wat je op je vakgebied nou voor origineels hebt bijgedragen. Dat is eerst mijn anti-Piaget onderzoek; Jean Piaget onderschatte de rol van taal in het denken en het leren denken van kinderen. Piaget heeft mij nog eens de eer aangedaan tegen mijn werk in te gaan en dat uiteraard af te kraken, want het paste niet in zijn te biologische theorie. Vervolgens heb ik voor *Ik ben ik; de ontdekking van het zelf*, honderden herinneringen over het eerste moment van zelfbewustzijn in de kindertijd verzameld en de mooiste daarvan getoond volgens eenzelfde aanpak als welke Douwe Draaisma in het voorwoord van *De Eigenander* benoemde als een mozaïek.

Zo richtte ik mij nu op wat ook wel het 'alter ego' genoemd wordt en muntte dat als 'eigenander'.

U stelt dat het beschouwende en het handelende ik in ons met elkaar in gesprek zijn.

Hij lacht. 'Dat klinkt als een erg zwaar dispuut. Het is juist iets volkomen natuurlijk en spontaans. De Nijmeegse emeritus hoogleraar neuropsychologie Herman Kolk schreef mij wat zijn zoontje van vijf hem vertelde toen het vijf jaar oud was: "Als er iets gebeurt dan praat ik tegen mijn denken en dan zeg ik: " Je moet zorgen dat het niet meer gebeurt."'" Zo'n mooi, belangrijk citaat. Je moet dat tweede ik als een meta-ik zien. De voornaamste functie van de eigenander is een meta-ik te zijn, want in de eigenander is de mens een meta-bewust wezen. Hij is zich bewust van wat hij of zij denkt, kan of weet. Het tweede meta-bewuste ik weet ook wat het eerste ik weet, zich herinnert, kan – of juist niet weet, zich niet herinnert, niet kan.'

Wat is de functie van de eigenander?

'Dankzij die kennis kan de eigenander als tweede-ik de gehele persoon, dus ook zichzelf, de maat nemen en corrigeren. Waarbij je dat corrigeren moet zien als aanmoedigen, tot inspiratie dienen, geruststellen, ergens aan herinneren, beschermen, behoeden voor verkeerde handelingen en ongelukken, behoeden voor schaamte, schande en schuld. Zie de eigenander als een dierbare vriend of vriendin, die je liefdevol vermaant en waarschuwt, indien nodig.'

De ondertitel van uw boek, 'een ik in mij', ontleende u aan de historicus Jacques Presser. Waarom draagt juist zijn herinnering uw boek?

Geamuseerd: 'Je vraagt of het een te smalle basis is? Nee, dat geloof ik niet. Presser herinnerde zich dat hij als 6- of 7-jarige in de tuin op een vierkant stuk hout stond en dat hij naar zijn ouders riep om naar hem te kijken hoe hij op een boot stond. Dan staat er: *'Het eigenaardige is dat ik nu nog zeker weet dat ik dit heb gedaan, maar ook dat ik mezelf hierin waargenomen heb, dat ik me eigenlijk toen van een ik in mijzelf bewust geworden ben.'* Die herinnering van Presser – in zijn autobiografische boek *Louter Verwachting* is weliswaar pregnanter verwoord dan de meeste andere herinneringen in mijn verzameling, maar drukt wel heel goed uit wat de essentie is van de meeste van die herinneringen, en die essentie is dat er in de gedachtereeks een onderscheid ervaren werd tussen wat door het kind 'ik' genoemd werd en wat 'zelf,' 'mezelf of 'mijzelf'. Van dat zo beleefde en benoemde onderscheid heb ik toen een eerste en tweede ik gemaakt of een ik en een eigenander, dus een verdubbeling in de geest: een ik en zijn of haar dubbelganger, in de belevens van kinderen en jongeren.'

Kohnstamm erkent dat er eerder aandacht in geweest voor dit idee: 'Zeker, de filosofie heeft daar een lange geschiedenis in, de psychologie een kortere. De Nijmeegse psycholoog Hubert Hermans en zijn vrouw hebben die recente geschiedenis in hun boek *Het dialogische zelf* goed gecoverd. In de

moderne Amerikaanse psychologie heet dat 'the dialogical self'; die benaming kom je vanaf het begin van deze eeuw in de literatuur veel tegen. Die nadruk op een dialoog tussen het ik en zichzelf veronderstelt een tweedeling: een dialoog kan je alleen maar houden tussen twee personen - in mijn geval tussen een ik en zijn of haar eigenander. Het is dus een geluidloze innerlijke dialoog.'

Dan wijst hij priemend naar het boek *Denken* van de filosofe Hannah Arendt, dat tussen ons in op tafel ligt. 'Mijn boek was al gedrukt en toen ik mij pas kon zetten aan dit boek, dat ik ooit op advies van Herman Kolk gekocht had, maar waar ik nog niet aan toegekomen was. Dat bleek een enorme verassing, want in haar boek staat de dualiteit van het ik en het zelf centraal. Arendt grijpt hierin terug op de ideeën van Aristoteles, Cato, Socrates, Plato en Kant. Als eerste motto voor haar boek koos zij deze woorden van de Griekse politicus Cato de jongere: *Nooit actiever dan wanneer hij niets doet, nooit minder eenzaam dan wanneer hij alleen is.*

Cato had dat misschien van Cicero en bedoelde daarmee dat het ingespannen nadenken een grote activiteit van de hersenen vraagt, en dat bij de denkende mens in diens eenzaamheid het ik zichzelf gezelschap houdt.'

Was dat niet een grote schrik, om te zien dat Arendt u voor was?

'Integendeel', zegt Kohnstamm, 'Het jubelde in mijn hoofd toen ik dat allemaal las. Wat een vreugde! Zo'n overeenstemming in gedachten, door de eeuwen heen. Eerst kon ik mijn enthousiasme nauwelijks bedwingen en overstelpte mijn vrouw met citaten uit Arendts boek. Want luister eens', hij pakt het boek erbij en kiest een citaat, 'dit komt uit het achttiende hoofdstuk dat *Twee-in-één* heet: *In de eenzaamheid van de denkactiviteit actualiseert de mens zijn louter bewustzijn van zichzelf tot een dualiteit.* En dan deze: *Deze dualiteit van mezelf met mezelf maakt het denken tot een echte activiteit, waarin ik zowel degene ben die vraagt als degene die antwoordt En dit ego - het ik-ben-ik - ervaart het verschil in identiteit precies op het moment dat het zich niet verhoudt tot de verschijnende dingen maar enkel tot zichzelf.* Wat ze zegt is dat de denkende dialoog tussen mij en mijzelf een basisvoorwaarde is voor wat zij het geestelijk ego van de mens noemt, omdat dat ego uitsluitend in een dualiteit bestaat.' Met een twinkeling in de ogen: 'Enfin, je begrijpt dat ik mijn vrouw na die ontdekking nog uitputtender overstelpte met vindplaatsen. En natuurlijk, daarna kwam de schrik: men zal mij toch niet op mijn oude dag van plagiaat gaan verdenken? Zoals je weet hebben we in de recente psychologie nogal te stellen gehad met plagiaat en ander onfatsoen... Begrijp je een beetje wat voor onrust dat hoofdstuk van Hannah Arendt bij mij tweegebracht heeft? Enerzijds de enorme vreugde om de steun vanuit een

ver verleden, anderzijds toch ook de lichte teleurstelling dat ik met dat denken in twee ikken niet origineel geweest ben. Maar gelukkig blijft wat mij betreft mijn verzameling van al die schitterende herinneringen aan momenten van zelfbesef in de kinderjaren staan. Want Socrates, Kant en Arendt hadden niets met het denken van kinderen en jongeren.

Bovendien kun je De Eigenander lezen als een uitwerking van Arendts idee, met recente vindplaatsen. Zij kende onze John de Molnog niet.

‘Nee, ze had vast geen flauw vermoeden van die toekomst. Al moet ik er wel bij zeggen dat ik die mediamagnaat juist opvoer als iemand die nu net niet openstaat voor zijn eigenander. Volgens een bron in *De Telegraaf* is ‘nee zeggen tegen zichzelf niet zijn sterkste punt.’

De vraag is natuurlijk ook of uw boek alleen gericht is op filosofisch onderlegde psychologen.

‘Als ik daar al in mee ga, in dat tegenwoordig zo gangbare doelgroepdenken, dan kies ik ook voor alle andere nadenkende lezers, zelfs voor bèta’s. Een vriend van ons, een natuurkundige van grote standing, Cris Korthals Altes, nu nog als gast verbonden het Nationaal instituut voor subatomaire fysica NIKHEF en voorheen jarenlang onderzoeksdirecteur van het CSNR in Marseille, reageerde met groot enthousiasme op mijn boek en schreef dat het voor hem als fysicus en pianospeler een eyeopener was. Hij noemde mijn eigenander zowaar een ‘eigenmakker’ en schreef dat hij zeker wist dat als je een stuk uit je hoofd kende, “dan is het die eigenander die je handen doet bewegen over het klavier.” Zijn eigenmakker is ook actief, schreef hij, als zijn natuurkundig werk goed gaat: “dan leiden de wiskundige uitdrukkingen hun eigen leven, ze rollen over het papier en alles valt precies in elkaar als in een legpuzzel.”

Toch zullen er ook lezers onblij zijn met uw boek. U keert zich polemisch tegen met name de populaire hersenonderzoeker Dick Swaab.

‘De meeste mensen kennen van hem de bestseller *Wij zijn ons brein*, maar hij schreef ook samen met de kinderboekenschrijver Jan Paul Schutten het boekje voor jongeren *Jij bent je brein*. Om kort te gaan: ik keer mij tegen zijn opvatting dat mensen alleen biologisch geconditioneerd zijn, waarbij hij de keuzevrijheid voor het menselijk handelen ontkent. Je hersenen sturen je gedrag, want al heel kort voordat je ‘besluit’ iets te doen is die doe=impuls verstuurd vanuit je hersenen – die gedachte. Je bent in zijn termen geen baas over je eigen brein,

want je brein heeft die keuzes al gemaakt. Dat vind ik bloedlink en dat moet je vooral niet jongeren willen wijsmaken, want dan ondergraaf je hun besef van eigen verantwoordelijkheid. Dat Swaab dat niet inziet. Hij maakt een veel te grote generalisatie. Hij ziet de onafhankelijkheid van het denken totaal niet zitten. Mij overtuigt hij daar niet mee, *to say the least*.

In een quasi-Socratische dialoog proberen de auteurs de jongen Jelle tot een overtuiging te brengen die Swaabs eigen is. Zij laten Jelle Swaab met 'professor' aanspreken en zelf ondertekent hij ook met 'professor D.F. Swaab'. Eerst maakt de professor dat 'stemmetje in je hoofd' belachelijk, noemt het de homunculus, dat mannetje in je hoofd waar al sinds de negentiende eeuw om gelachen wordt. Mijn eigenander dus.'

Kohnstamm gaat ergens in huis op zoek naar het gewraakte boekje van Swaab, keert terug en leest met stijgende verontwaardiging in de stem voor: 'Professor D.F. Swaab: *Jij hebt een stem in je hoofd waarmee je dat bedenkt toch?*

Jelle: "Ja. Net zoals iedereen, denk ik."

Professor D.F. Schwaab: "En jij hebt het idee dat die stem denkt en beslissingen neemt?"

Jelle: "Dat lijkt me wel. Maar als u het zo vraagt zal het wel weer niet zo zijn."

Kohnstamm leest verder, socratische pagina na pagina.

Professor D.F. Swaab: "Maar wie of wat bepaalt wat die stem in je hoofd wil? Wie stuurt die stem in je hoofd?"

Jelle: Eeh? Ik toch? Ik snap de vraag niet helemaal."

Professor D.F. Swaab: "Je hebt toch een stem in je hoofd waarmee je denkt? Die homunculus? Dat mannetje?"

Jelle: "Ja..."

Kohnstamm zucht vervaarlijk en zegt: 'Op dat moment had Socrates moeten zeggen: Nee Swaab, domme man, je hebt het mis.

Dus nu is het wachten tot professor Swaab op uw boek reageert.

De ironie is weer terug: 'Welnee, Swaab leest dit soort *prut* niet. Zachte psychologie is ver beneden zijn stand.'

Dolph Kohnstamm, 'De Eigenander. Een ik in mij', Nieuwe Druk,